

РОЗДІЛ 5. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 351:323.23

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-89-94

СЕК'ЮРИТИЗАЦІЯ ІСЛАМУ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ КОЛИШНІХ РАДЯНСЬКИХ РЕСПУБЛІК ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Аулін О.А.

к. філос. н., доцент кафедри іноземних мов та загальноосвітніх дисциплін, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: sozionik@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7304-7182>

SECURITIZATION OF ISLAM IN THE FORMATION OF THE STATE SECURITY POLICY OF THE FORMER SOVIET REPUBLICS OF CENTRAL ASIA: HISTORICAL ASPECT

Aulin Oleksandr

PhD (Philosophy), associate professor of foreign languages and general disciplines department, «KROK» University, Kyiv, Ukraine, e-mail: sozionik@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7304-7182>

Анотація. У статті проаналізовано особливості сек'юритизації ісламу в період формування безпекового сектору державної політики у колишніх радянських республіках Центральної Азії. Показано, що на початку 1990-х років у наслідок етно-релігійної специфіки та свого геополітичного положення мусульманські республіки колишнього Радянського Союзу одними із перших на пострадянському просторі зіштовхнулися з ісламістським радикалізмом. У наслідок того, що в 1917-1980 роках у колишньому СРСР була знищена практично вся мусульманська інфраструктура, в першій половині 1990-х років ісламське відродження в мусульманських республіках проходило під значним впливом іноземних радикальних ісламістів. Метою статті є дослідження особливостей сек'юритизації ісламу в період формування (в 1990-х роках) безпекового сектору державної політики у колишніх радянських республіках Центральної Азії для можливого використання в українських реаліях. Результатом стали релігійно-політичні конфлікти в Таджикистані і Узбекистані, в яких брали участь десятки тисяч мусульман, та існувала реальна можливість для їх трансформації в громадянські війни. Проте завдяки досить вдалому використанню державною владою політики сек'юритизації місцевим правлячим елітам вдалося зупинити розвиток подій за найгіршими сценаріями. З початку були здійснені заходи із запобігання подальшій інтенсифікації конфліктів, з часом політична активність ісламістів була каналізована і виведена в позаполітичну сферу. Із цього боку значний інтерес становить відпрацьована програма багатьох років досить практично поперемінного застосування заходів сек'юритизації/десек'юритизації. Аналіз сучасної релігійно-політичної обстановки в Центральній Азії показує, що основні алгоритми застосованих у 1990-х роках методик можуть ефективно застосовуватися в інших регіонах з мусульманським населенням (у разі загострення релігійно-політичної ситуації, яка здатна призвести до масових акцій непокорі, а також перерости в більш небезпечні форми соціально-політичного та етно-релігійного конфлікту).

Ключові слова: державна влада, державна політика, сек'юритизація, десек'юритизація, іслам, мусульмани.

Формули: 0; рис.: 0; табл.: 0; бібл.: 8

Annotation. The article analyzes the peculiarities of the securitization of Islam during the formation of the security sector of public policy in the former Soviet republics of Central Asia. It is shown that in the early 1990s, as a result of ethno-religious specifics and their geopolitical position, the Muslim republics of the former Soviet Union were among the first in the post-Soviet space to face Islamist radicalism. Due to the fact that in 1917-1980 in the former USSR was destroyed almost all Muslim infrastructure, in the first half of the 1990s, the Islamic revival in the Muslim republics took place under the significant influence of foreign radical Islamists. The aim of the article is to study the peculiarities of the securitization of Islam during the formation (in the 1990s) of the security sector of public policy in the former

Soviet republics of Central Asia for possible use in Ukrainian realities. The result was religious and political conflicts in Tajikistan and Uzbekistan, in which tens of thousands of Muslims took part, and there was a real opportunity for their transformation into civil wars. However, due to the rather successful use of the securitization policy by the state authorities, the local ruling elites managed to stop the development of events in the worst-case scenarios. From the beginning, measures were taken to prevent further intensification of conflicts, over time, the political activity of Islamists was channeled and brought into the non-political sphere. From this point of view, the practice of alternating securitization / desecuritization measures, which has been practiced for many years, is of considerable interest. Analysis of the current religious and political situation in Central Asia shows that the basic algorithms of the methods used in the 1990s can be effectively applied in other regions with a Muslim population (in case of aggravation of the religious and political situation, which can lead to mass actions of disobedience in more dangerous forms of socio-political and ethno-religious conflict).

Key words: state power, state policy, securitization, desecuritization, Islam, Muslims.

Formulas: 0; **fig.:** 0; **tabl.:** 0; **bibl.:** 8

Постановка проблеми. В останні роки високими темпами розповсюджується мусульманська еміграція. Раніше вихідців з ісламських країн масово приймали в основному економічно розвинені Євросоюз, США, Австралія тощо. Сьогодні цей процес зачіпляє й пострадянський простір, на теренах якого відбувається еміграція з мусульманських республік колишнього Радянського Союзу. На жаль, процеси ісламського відродження в цьому регіоні мали багато спільних рис з іншими місцями проживання мусульман і супроводжувалися радикалізацією певної частини мусульман, що підпадали під вплив ісламістської ідеології.

Деякі з них навіть брали участь в акціях всесвітньовідомих джихадистських угруповань як «Аль-Каїда» та «Ісламська держава». Сучасна економічна ситуація насамперед у таких центральноазіатських республіках як Таджикистан і Киргизстан може призвести до чергового посилення еміграції їх громадян в бік Європейського Союзу і в разі наявності ефективного прикордонно-митного режиму значна кількість мігрантів залишатиметься на різні терміни в Україні.

Також можливе посилення офіційної трудової еміграції з Середньої Азії до України, що може слугуватиме подальшому розвитку вже наявної в країні ісламістської інфраструктури і радикалізувати певні групи українських мусульман. У таких умовах актуалізується проблема вивчення досвіду сек'юритизації ісламу у формуванні державної безпекової політики колишніх центральноазіатських республік, більшість з яких в значній мірі

потерпали, особливо в 1990-х роках, від акцій ісламістів-джихадистів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади концепції сек'юритизації містяться в роботах Д. Брильова [4], О. Яроша [4] та Н. Пророченко [4]. Політико-ідеологічні та соціально-економічні аспекти, пов'язані з етнополітикою колишніх радянських республік Центральної Азії, розглядаються в роботах З. Баран [2], А. Клевцової [6], Б. Панієра [6], Н. Султанмурадова [8] тощо. Проте державна політика згаданих країн у сфері сек'юритизації не аналізувалася в контексті можливого подальшого використання в інших регіонах і, зокрема, сучасних українських умовах.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження особливостей сек'юритизації ісламу в період формування (в 1990-х роках) безпекового сектору державної політики у колишніх радянських республіках Центральної Азії для можливого використання в українських реаліях.

Викладення основного матеріалу дослідження. До Першої світової війни у Російській імперії існувала досить розвинена ісламська інфраструктура, основною структурною одиницею якого стали Духовні управління. «До кінця першої третини XIX століття мусульманське духовенство було остаточно вбудовано в систему державного управління. Його представники мали вельми непогану платню, могли вільно виїжджати на хадж (до середини XIX століття число паломників щороку складало 8-10 тис.

Чоловік), будувати мечеті, засновувати медресе і видавництва. Зі свого боку, Духовні управління були зобов'язані жорстко стежити за моральним обличчям духовенства, а також гарантувати його лояльність Государю» [1, с. 7-8]. Протягом недовгого періоду політичного загравання з мусульманською меншиною, який мав місце в перші роки після Жовтневої революції 1917 р., прихильники ісламу отримали «рівні» з представниками інших конфесій права у результаті чого практично вся система релігійно-соціальних інститутів прихильників ісламу була знищена. Залишилися декілька десятків мечетей і священників (в основному в місцях компактного проживання мусульман). Систему підготовки священників було підірвано. Вищі й середні (медресе) навчальні теологічні заклади було закрито. Безперервно функціонувало лише одно медресе «Мир араб» в Узбекистані. Поряд з цим Вже у 1970-і роки в Центральній Азії спостерігалися ознаки політизації ісламу, причини виникнення яких Зейно Баран співвідносить із початком діяльності на території регіону руху «Братів-мусульман» («Аль-Іхван аль-Муслімун») [2]. Першими розповсюджувачами ідей «іхванів» стали студенти з Йорданії, Іраку та Афганістану, які пізніше взяли активну участь у сформуванні так званої «Ташкентської групи». Ця організація намагалася залучити до своєї діяльності місцевих однолітків, кінцевою метою згаданої групи було створення умов для відновлення халіфату. У 1980-ті роки «Перебудови» зарубіжні мусульманські емісари вийшли з підпілля. Черговим імпульсом для розвитку політичного ісламу в регіоні стало захоплення влади талібами в сусідньому Афганістані. Крім Афганістану ісламістів Центральної Азії підтримували країни Перської Затоки на чолі з Саудівською Аравією, Туреччина і Пакистан.

Обстановка, що склалася на початку 1990-х в мусульманському середовищі республік Центральної Азії сприяла виникненню і / або активізації діяльності

на території регіону таких організацій як «Ісламський рух Узбекистану» (ІРУ), «Акромія», Партія ісламського відродження Таджикистану (ПІВТ), місцевих філій «Хізб ут-Тахрір аль-Ісламі», «Нурджулар» і «Сулейманджі», різних груп салафітів, у тому числі, джихадистського спрямування [4]. На думку Ільдара Сафаргалеева: «Діяльність мусульманських благодійних фондів та окремих місіонерів, масовий від'їзд молоді на навчання в ісламські навчальні заклади в зазначені країни з подальшим поверненням на батьківщину все це підготувало підґрунтя для привнесення політичної нестабільності в регіон і зародження терористичних і екстремістських організацій, в т.ч. так званих «сплячих салафітських осередків», які, зокрема, «... зримо проявили себе в Казахстані» [3].

У цей період прихильники політичного ісламу робили основний упор на пропаганду своїх поглядів і організаційне оформлення своїх об'єднань. Водночас формувалася державна безпекова політика нових незалежних центральноазіатських республік. На першому етапі змагань за владу з радикальними ісламістами у державній політиці велика увага приділялася формуванню безпекового сектору за рахунок сек'юритизації ісламу. Проти ісламістів активно застосовувалися місцеві спецслужби, а також підрозділи інших силових структур. Як наслідок виникали бойові зіткнення навіть досить масштабні із задіянням бронетехніки та важкого озброєння.

У 1990-х політика сек'юритизації місцевої влади призвела до того, що частина ісламістських організацій припинила існування (шляхом входження в більші потужні аборигенні або міжнародні об'єднання або повністю відмовившись від політичної діяльності). Інші перейшли на позиції конформізму або виявилися видавленими за межі регіону, періодично роблячи свого роду набіги на його територію. В результаті найбільш впливовими стають дві автохтонні релігійно-політичні сили ІРУ і ПІВТ, а

також регіональні представництва зарубіжних ісламістських рухів [4, с. 289 - 297]. Цьому сприяло те, що крім відверто силового знищення озброєних мусульманських радикалів, у рамках сек'юритизації спецслужбами центральноазіатських республік активно проводилися заходи більш низького рівня репресивності (у термінології Копенгагенської школи - наближені до десек'юритизації). Останні були спрямовані на недопущення переходу офіційно зареєстрованих мусульманських общин під вплив ісламістів через отримання фінансової допомоги закордонних ісламістських релігійно-благодійних фондів тощо. Значна кількість ісламістів опинялася за ґратами і засуджувалася на великі терміни ув'язнення. Представники арабських, турецьких та інших ісламістських фондів видворялися з країн. Під постійним контролем з боку державної влади опинялися побудовані на закордонні кошти медресе та інші заклади. У мечетях значна увага приділялася текстам проповідей, особливо якщо вони проводилися іноземцями.

Аналізуючи схожі риси ситуації у формуванні державної безпекової політики колишніх радянських республіках Центральної Азії, слід також звернути увагу на відмінності.

На початку 1990-х років найбільш небезпечна ситуація склалася в Таджикистані, коли проти державної влади республіки, яка ще знаходилася на початковому етапі, характерному й для всіх силових структур, виступила об'єднана таджицька опозиція, основу якої складала ПІВТ, а також місцева філія міжнародної Партії звільнення Ісламу (Хізб ут-Тахрір аль-Ісламі, далі ХБТ). ПІВТ проводила масові акції непокори за участю кількох десятків тисяч прихильників, які іноді виливалися у масштабні бойові зіткнення із задіянням бронетехніки та важкого озброєння. У цей ситуації керівництво Таджикистану обрало вірний шлях і в межах десек'юритизації пішло на офіційні перемовини з ПІВТ.

Такий крок знизив напруження релігійно-громадянського протистояння. Поряд з цим надав час, потрібний для укріплення всіх складових безпекового сектору державної влади. У результаті ПІВТ була розколота із середини. Одна з її частин перетворилася на парламентську партію. Інша - згодом була витіснена силовими органами Таджикистану за кордон. Тих, хто обрав легальну політичну діяльність, через декілька років спіткало серйозне розчарування. Поступово втрачався її політичний вплив. У вересні 2015 року ПІВТ, що прогнала парламентські вибори, була оголошена Верховним судом Таджикистану терористичною. З тих пір діяльність партії на території республіки заборонена, її активісти і їх сім'ї піддаються тиску з боку правоохоронних органів [4].

Під час боротьби офіційного Ташкенту з Ісламським рухом Узбекистану (ІРУ) у рамках сек'юритизації місцевих радикальних ісламістів у 1992 р. базова організація ІРУ - «Адолат» була оголошена поза законом. Така політика узбецької влади себе багато в чому виправдала. Після придушення ісламістського руху в середині країни найбільш радикальні осередки ІРУ були витіснені за кордон і після перенаправлення головних зусиль із релігійної сфери на глобальний джихад у співпраці з «Аль-Каїдою» і «Талібаном» у 2014 році УВР поступово припинила свою самостійну діяльність і приєдналася до так званої «Ісламської держави» [6].

У межах сек'юритизації ісламу крім ІРУ державна влада Узбекистану також була вимушена діяти проти місцевої філії ХБТ, а також створених на подібній ХБТ ідеології «Партії допомоги» («Хізб ун-Нусрат», далі ХН) і місцевого руху «Акрамія». В усіх випадках влада застосовувалися репресивні заходи. Активісти ХБТ, ХН і «Акрамії» на чолі з лідером останньої Акрамом Юлдашевим опинилися в тюрмах. Результатом арешту керівництва «Акраїї» стали події в м. Андижан, коли постраждала велика

кількість представників силових структур і місцевого населення [4, с. 295-296].

Рішенням Першотравневого суду Бішкека від 14 березня 2014 р. релігійний рух «Акромія» визнаний екстремістською організацією, діяльність якої заборонена на території Киргизької Республіки. У той же час поліція Німеччини після багаторічного спостереження за біженцями з Андижана, що асоціюються з «Акромією», зробила висновок про те, що вони не є екстремістами [7].

З 2004 р. у Киргизії також спостерігалась активність місцевої філії ХБТ і «Таблігі даават», що вийшла з міжнародного неопундаменталістського руху «Таблігі джамаат». Широка мережа філій організації поширена в більшості сільських районів республіки. «Дааватчі» не визнають світський спосіб життя і не втручаються в політичне життя держави. У 2009 і 2015 рр. на державному рівні обговорювалося питання про заборону діяльності організації. На думку американської дослідниці турецького походження Зейно Баран, «Таблігі даават», як «Тблігі джамаат» в цілому, може використовуватися «Аль-Каїдою» та іншими джихадистськими групами для прикриття переміщень своїх емісарів, а також в якості пулу для подальшої вербування [2].

«Нурджулар», «Хізмет», «Джамаат Гюлена» це назви створених Фетхуллахом Гюленом організацій, які на даний момент діють на території Центральної Азії. Між цими структурами існують певні відмінності, однак об'єднує їх підвищена увага до освітньої сфери, яка з часом конвертується в значну кількість прихильників у різних державних і комерційних структурах, і єдина релігійна складова, яка спирається на гюленівську інтерпретацію ісламу [4, с. 296-299]. Такі освітні центри були відкриті в 1990-х роках у всіх колишніх радянських республіках ЦА. Проте з часом, у наслідок вимог турецької сторони після військового путчу 2016 р., а також конфліктних ситуацій, що виникали в результаті намагань створити з випускників

гюленівських закладів потужне лобі в державних установах, згадані центри були закриті у більшості країн. Наприклад, у випадку з Узбекистаном мав велике значення ще й релігійно-ідеологічний аспект. Для країни, яка рано зіткнулася з проблемами політизації ісламу, релігійний аспект у діяльності гюленівських шкіл на своїй території не міг не викликати занепокоєння. У Туркменістані серед причин їх закриття називали спроби руху «Хізмет» просувати своїх прихильників в державні органи [8].

Висновки. Завдяки своїй етно-релігійній специфіці та геополітичному положенню мусульманські республіки колишнього СРСР одними із перших на пострадянському просторі зіштовхнулися з ісламістським радикалізмом. Релігійно-політичні конфлікти в Таджикистані і Узбекистані, в яких брали участь десятки тисяч мусульман, мали реальний потенціал для трансформації в громадянські війни. Проте завдяки досить вдалому використанню державною владою політики сек'юритизації/десек'юритизації місцевим правлячим елітам з початку вдалося запобігти подальшій інтенсифікації конфліктів, з часом каналізувати політичну активність ісламістів і вивести її в позаполітичну сферу. У цьому контексті важливе місце займає відпрацьована практика поперемінного застосування заходів сек'юритизації/десек'юритизації. Основні алгоритми подібних методик можуть використатися в інших регіонах з мусульманським населенням під час значного загострення релігійно-політичної ситуації, яка може призвести до масових акцій непокори, а також перерости в більш небезпечні форми соціально-політичного конфлікту. Подальші розвідки у згаданому напрямі доцільно спрямувати на визначення критеріїв ефективності проведення політики сек'юритизації/десек'юритизації в немусульманських країнах.

Література:

1. Силантьев Р. Новейшая история исламского сообщества России. Москва: Ихтиос, 2006. 623 с.

2. Zeyno Baran Radical Islamists in Central Asia. URL: <https://www.hudson.org/research/9830-radical-islamists-in-central-asia>.

3. Сафаргалеев Ильдар Фаатович. Исламизм в Средней Азии. URL: <https://materik.ru/analitika/islamizm-v-sredney-azii/>.

4. Аулін О. А., Брильов Д. В., Пророченко Н.О. та ін. Іслам і політика: Ідеологія, рухи, організації. Київ : Деоніс плюс, 2019. 369 с.

5. Партия исламского возрождения Таджикистана заявляет об усилении давления на родственников активистов URL: <http://www.fergananews.com/news/26629>.

6. Брюс Панныер, Анна Клевцова. На чьей стороне «Исламское движение Узбекистана»? URL: <https://rus.azattyq.org/a/islamskoye-dvizhenie-uzbekistana-izmenenia/27397394.html>.

7. Религиозное движение «Акромия» признано в Кыргызстане экстремистской организацией URL: <http://knews.kg/2014/03/religioznoe-dvijenie-akromiya-priznano-v-kyrgyzystane-ekstremistskoy-organizatsiy/>.

8. Нуриддин Султанмуратов. Как изгоняли турецкие лицеи из Центральной Азии. URL: <https://kaktakto.com/analitika/kak-izgonyali-tureckie-licei-iz-centralnoj-azii/>.

References:

1. Silantev, R. (2006). *Novejshaya istoriya islamskogo soobshestva Rossii* [Recent history of the Islamic community in Russia], Ihtios, Moscow, Russia, 623 p.

2. Zeyno Baran. (2005). Radical Islamists in Central Asia, retrieved from: <https://www.hudson.org/research/9830-radical-islamists-in-central-asia>.

3. Safargaleev Ildar Faatovich, (2026), *Islamizm v Srednej Azii* [Islamism in Central Asia], retrieved from: <https://materik.ru/analitika/islamizm-v-sredney-azii/>.

4. Aulin, O. A. Brylov, D. V. and Prorochenko, N. O. & Yaroch, O. O. (2019), *Islam i polityka: Ideolohiia, rukhy, orhanizatsii* [Islam and Politics: Ideology, Ruhi, Organizational], Dieonis plus, Kyiv, Russia, 369 p.

5. Islamic Renaissance Party of Tajikistan announces increased pressure on relatives of activists, retrieved from : <http://www.fergananews.com/news/26629>.

6. Bryus, Pannier and Anna, Klevcova (2015), Whose side is the Islamic Movement of Uzbekistan on?, retrieved from: <https://rus.azattyq.org/a/islamskoye-dvizhenie-uzbekistana-izmenenia/27397394.html>.

7. Religious movement "Akromia" recognized in Kyrgyzstan as an extremist organization, retrieved from: <http://knews.kg/2014/03/religioznoe-dvijenie-akromiya-priznano-v-kyrgyzystane-ekstremistskoy-organizatsiy/>.

8. Sultanmuratov, Nuriddin (2021), How Turkish lyceums were expelled from Central Asia, retrieved from: <https://kaktakto.com/analitika/kak-izgonyali-tureckie-licei-iz-centralnoj-azii/>.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2021 р.